

Het toekomstconcept in de economie

Het toekomstaspect speelt een belangrijke rol binnen de economische theorievorming. Immers, economen willen de toekomst zo goed als mogelijk proberen weer te geven. Een overzicht van de historische opvattingen over het toekomstaspect laat zien hoe we zijn gegaan van toekomstvoorspellen, naar verkenningen, naar scenario's.

Economen zijn voortdurend bezig om zich beelden te vormen van toekomstige ontwikkelingen: hoe groot zal de markt zijn voor een nieuw product, wat zal volgend jaar de economische groei zijn, hoeveel bestedingsruimte is er in de volgende regeerperiode, wat betekent de vergrijzing van de bevolking voor de overheidsfinanciën?

De toekomst mag dan wel per definitie onkenbaar zijn; overheden, bedrijven, burgers/consumenten hebben niettemin een voortdurende behoefte aan richtsnoeren om beslissingen te kunnen onderbouwen die ze in het heden moeten nemen. Veel van die beslissingen hebben een financieel-economisch karakter – en dat geldt niet alleen voor de aanschaf van een nieuwe auto of een nieuw bedrijfsgebouw, maar net zo goed bijvoorbeeld voor de beslissing om te gaan studeren, of juist om met de studie te stoppen. Vandaar dat economen veel doen aan het proberen te voorzien van de toekomst, in de zin dat ze eraan proberen te rekenen wat de kosten en baten zijn van alternatieve toekomstmogelijkheden. Voor toekomstvraagstukken zijn er zelfs aparte instituties in het leven geroepen, bijvoorbeeld in de vorm van vaste advies- en planbureaus (CPB, WRR, SCP), of strategische units bij bedrijven.

Uit het feit dat ze zich volop bezig houden met toekomstige ontwikkelingen, mag niet worden afgeleid dat economen de toekomst ook kunnen voorspellen. Voorzover ze zich daar aan wagen, gaat het om ramingen van economische kengetallen: de rentestand, de economische groei, et cetera – en liever die van volgend kwartaal of volgend jaar voorspeld dan die grootheden in 2010 te moeten voorspellen, want dan heeft de econoom geen vaste grond meer onder de voeten. Op de lange termijn kan er immers te veel tegelijkertijd veranderen, een econoom moet daarentegen van een aantal vaste waarden kunnen uitgaan om variabelen te kunnen doorrekenen.

Wanneer algemeen-economen onderbouwd iets willen zeggen over toekomstige ontwikkelingen gebruiken ze macro-economische modellen. In die modellen zijn eerder geconstateerde samenhangen tussen economische grootheden gesystematiseerd door middel

van vergelijkingen. Juist omdat die samenhangen op vele condities en veronderstellingen gebaseerd zijn, gebruiken economen voor hun toekomstgerichte activiteiten liefst de term verkennen – de term voorspellen, mijden ze bij voorkeur; het geeft te veel een associatie van het kijken in een glazen bol, en geeft niet goed de onzekerheden weer die aan toekomstverkenkende activiteiten verbonden zijn.

Toekomstverkenning met behulp van macro-economische modellen veronderstelt rationaliteit, herhaalbaarheid en voorspelbaarheid in handelen en gedrag van de economische actoren. Dat is typisch iets dat op macroniveau normaliter ook verondersteld mag worden vanwege de wet van de grote aantallen. Die plausibele macroveronderstelling neemt niet weg dat op het onderliggende microniveau rationaliteit lang niet altijd de regel is, of hoeft te zijn. Immers, zoals we allemaal wel weten uit onze eigen ervaring en/of directe omgeving, doen mensen soms maar wat of doen ze bewust iets anders dan een vorige keer in een vergelijkbare situatie, kijken ze niet verder dan hun neus lang is, doen ze zichzelf tekort, of leren niet of reageren niet op (nieuwe) informatie. Al deze vormen van bijziend gedrag die tegen de economische rationaliteitsveronderstelling ingaan, mogen op microniveau aan de orde van de dag zijn, dat neemt niet weg dat als alle microgedrag geaggregeerd wordt, er op macroniveau toch vaste patronen ontstaan. Als we bijvoorbeeld in het verleden steeds zien dat een inkomensgroei van honderd gepaard gaat met een consumptiegroei van negentig dan zal dat in de toekomst ook wel het meest waarschijnlijk zijn. In ieder geval: als er geen bijzondere reden is om van de eerder geconstateerde samenhang af te wijken, is dat de meest plausibele veronderstelling. Zo zitten economische modellen vol met dit soort empirisch gevalideerde veronderstelde samenhangen.

Kenmerkend voor de economische methodiek van het benaderen van toekomstige ontwikkelingen is, met andere woorden, dit als-dan-redeneren. Daarmee kennen we de toekomst niet, maar er zijn wel redelijke schattingen te maken. Dat wordt uitgedrukt door aan een economische vergelijking een maat toe te voegen over de sterkte van het gevonden verband: de zogenaamde R^2 die de correlatie weergeeft, en die daarmee een indicatie vormt voor de waarschijnlijkheid dat een geconstateerd verband zich in de toekomst opnieuw zal voordoen. Uitspraken van economen over de toekomst zijn dus nooit absoluut, maar altijd conditioneel op de aannamen. Dat er aan economische modellen veronder-

COCK HAZEU

Bureau voor Institutioneel-
Economisch Onderzoek en
Advies (IEOA)

stellingen ten grondslag liggen die ook expliciet gemaakt worden, is geen zwakte, maar juist de kracht ervan. Het maakt de modelmatige redeneringen expliciet en controleerbaar voor derden en is daarmee een vorm van methodologische verantwoording.

Van plannen en voorspellen naar verkennen

Er is geen andere periode in de geschiedenis aan te wijzen waar het idee van een planbare en maakbare samenleving zo groot was als in de eerste kwart eeuw direct na de Tweede Wereldoorlog. In de Westerse wereld kwam de verzorgingsstaat tot bloei. Overheden namen concrete economische doelstellingen en taken op zich ten aanzien van werkloosheid, inflatie, betalingsbalans, et cetera. En omdat in die tijd nationale economieën nog verre van geïntegreerd waren, konden nationale overheden hun economieën tot op grote hoogte ook beschermen en afschermen en een nationaal macro-economisch beleid voeren. Deze korte era van potente nationale macro-economische beleidsvoering bevorderde in de tweede helft van de twintigste eeuw een breed gedragen geloof in een maakbare samenleving en economie. Daarbij had men natuurlijk wel te maken met conjuncturele schommelingen, maar juist daartoe was de Keynesiaanse receptuur tot ontwikkeling en verfijning gekomen om dat conjunctuurverloop af te vlakken en te beheersen.

Vanuit dit idee dat de economische ontwikkeling op de korte termijn goed beheersbaar was, groeide ook de behoefte aan economische verkenningen op de middellange en lange termijn om verder in de toekomst te kijken. Langs die lijn werden volgende stappen gezet. In Nederland bijvoorbeeld was in 1945 het Centraal Planbureau in het leven geroepen, met Tinbergen als eerste directeur (1945–1955). Het CPB werd de voornaamste economisch plan- en voorspelinstelling om de regering te helpen de economische ontwikkelingen te beheersen. Overigens zagen de oprichters al snel in dat het van een planmatige ontwikkeling van de economie niet zou komen en sneuvelden de ontwerpambities (Passenier, 1994).

Een volgende stap werd het werken met meerdere toekomstscenario's. Een belangrijke impuls voor het werken met (meerdere) scenario's werd gegeven door de Long Range Planning Group van Shell (Schwartz, 1991). De essentie van die scenarioaanpak is dat ze verschillende toekomstbeelden beschrijft, waarbij de ontwikkelingen van kritieke onzekere variabelen variëren. Daarbij dienen alle scenario's in beginsel plausibel te zijn. Het idee is immers niet om te bepalen welk van de scenario's de meeste kans maakt om werkelijkheid te worden, want dan kan per definitie ieder van de alternatieve scenario's niet ook tegelijkertijd plausibel zijn. De bedoeling van de scenarioaanpak is daarentegen om een denkproces op gang te brengen, waardoor een organisatie (als de Shell) of een land beter is voorbereid op nieuwe risico's en nieuwe kansen in zijn (markt)omgeving.

De manier om verschillende scenario's te creëren, is meestal door een kwadrant te ontwikkelen, waarbij de assen worden gevormd door twee groepen van cruciale en onzekere variabelen.

De Lucas-kritiek

Modellen kunnen de hele economie van een land betreffen of toegespitst zijn op bijvoorbeeld bedrijfstakken of regio's. Economen gebruiken voor verschillende doelen niet één model, maar verschillende. Het model is immers geen glazen bol waarin van alles kan worden afgelezen, maar is gemodelleerd aan de hand van de specifieke vraagstukken en vraagstellingen die het betreffen. Afhankelijk van die specifieke doelen en bijbehorende context, wordt met een economisch model geprobeerd om de relevante samenhangen zo goed mogelijk in beeld te brengen. Modellen zijn gebaseerd op veronderstellingen, die op hun beurt weer gebaseerd zijn op onderliggende paradigma's, zoals bijvoorbeeld de idee dat er in de economie op termijn altijd een tendentie is naar evenwicht of juist de idee dat een blijvende onevenwichtigheid van markten ook mogelijk is.

De naoorlogse macro-economische modelbouw heeft geleid tot steeds betere modellen in termen van adequate voorspellingen. Daarbij hebben de modelbouwers en -gebruikers – veelal opgeleid in de traditie van Keynes en Tinbergen – wel het ontdekkingsproces moeten doorlopen dat macro-economie geen druk op de knop is. Dat is begonnen met de aandacht voor het feit dat er in de economie allerlei vertragingen zijn, die de zichtbaarheid van een beleidsimpuls op het beleidsresultaat verminderen. Vertragingen komen voor in de besluitvorming. De belastingverlaging die een bestedingsimpuls aan de economie moet geven, treedt bijvoorbeeld pas in werking op een moment dat de economie al weer spontaan de weg omhoog heeft gevonden. Verder kunnen zich ook reactievertragingen in het gedrag van economische actoren voordoen.

Dit inzicht dat de psychologie van de beleids-subjecten een belangrijke rol speelt, is verder uitgekristalliseerd in het leerstuk van de rationele verwachtingen: de actoren in de economie doorzien de beleidsmanipulaties van de overheid en gaan af op hun eigen toekomstverwachtingen. Daarbij zijn ze rationeel genoeg om te beseffen dat een belastingcadeautje van de overheid nu, in de naaste toekomst terugbetaald moet worden om het daardoor opgelopen financieringstekort af te lossen; vandaar de term rationele verwachtingen. Hierop is ook de zogenaamde Lucas-kritiek gebaseerd, vernoemd naar de Amerikaanse econoom Robert Lucas (1980). De aanleiding en achtergrond van de Lucas-kritiek was dat vanaf begin jaren zeventig een periode was ingegaan waarin steeds vaker bleek dat de economische politiek van regeringen, gebaseerd op de Keynesiaanse modellen die in de periode na de oorlog de standaard waren geworden, verkeerd uitpakte: (te) weinig effect, of juist te veel, of te laat. Daarmee werd het de periode waarin een einde begon te komen aan de Keynesiaanse politiek om door bestedings- of belastingmaatregelen de conjunctuurgolf te dempen. De Lucas-kritiek heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld, vooral bij het aan de orde stellen van

de economisch-methodologische vooronderstellingen. De feitelijke beleidsovergang van Keynesiaanse conjunctuurpolitiek naar structuurbeleid (*supply side economics*) vond vervolgens begin jaren tachtig plaats; de tijd van Reagan, Thatcher en Lubbers.

Wanneer we de economische toekomst proberen te voorzien, kan dat door middel van een eenvoudige extrapolatie van trendlijnen – dat is de naïeve voorspeltheorie: afgelopen dertig jaar groeide de arbeidsproductiviteit gemiddeld met twee procent per jaar, laten we dat voor de komende jaren dan ook maar aanhouden,

**Dat er aan
economische
modellen
veronderstellin-
gen ten grondslag
liggen die ook
expliciet gemaakt
worden, is geen
zwakte, maar juist
de kracht ervan**

et cetera. Voorspellen kan ook met een statistisch voorspelmodel met honderden vergelijkingen; zoals gezegd, is dat laatste in Nederland bij uitstek het domein van het Centraal Planbureau. Maar of we nu werken met eenvoudige of meer gecompliceerde extrapolaties, in beide gevallen is de basisveronderstelling dat de structuren die in het verleden golden, blijven gelden in de toekomst. En dat is een wankel veronderstelling, zeker als die toekomst verder weg is gelegen. Vaak gaan die structuren dan veranderen; we krijgen geknikte verbanden, er worden drempels overschreden of plafonds bereikt, waarna de verbanden anders worden. Soms vormen optredende veranderingen in eerder geconstateerde economische samenhangen een autonoom proces, maar het kan ook gebeuren onder invloed van (overheids)beleid dat juist gebaseerd is op de modeldoorrekening. Die modeldoorrekening heeft dan een *selfdenying* karakter gekregen; dit is de kern van de Lucas-kritiek. De hypothese van de rationele verwachtingen gaat er van uit dat bij de vorming van een oordeel over bepaalde grootheden in de toekomst alle relevante informatie wordt meegenomen, dus niet alleen de historische, maar ook wat in de hoofden van de economische actoren zit aan verwachtingen over de toekomst. Zo geformuleerd, lijkt dit nu misschien bijna triviaal, maar tot ver in de jaren zeventig werden toekomstverwachtingen bijna altijd louter voorgesteld als afspiegeling van waargenomen historische patronen. In dit opzicht heeft de rationele verwachtingenhypothese een fundamentele ommezwaai in het macro-economische en monetaire denken veroorzaakt (Fase, 2002), waarvoor Robert Lucas in 1995 dan ook terecht de Nobelprijs economie kreeg.

De praktische implicatie van de Lucas-kritiek is dat een door de overheid gegeven impuls aan de economie een veel minder groot effect kan hebben dan van tevoren op grond van het model was voorzien, vooral omdat burgers en bedrijven er al op geanticipeerd hebben.

De Lucas-kritiek, ook wel aangehaald als het *policy-invariance argument*, heeft in economenland veel stof doen opwaaien. Het voert te ver om alle reacties langs te lopen. Een resultaat lijkt in ieder geval te zijn dat de kritiek van Lucas relevant is voor de (analyse van de) financiële markten, relevanter dan bijvoorbeeld voor de arbeidsmarkt. In het algemeen heeft de Lucas-kritiek consequenties voor zowel beleidsmakers als voor de economische modelbouw. Consequentie voor het macro-economisch overheidsbeleid is dat de effectiviteit kleiner is dan beleidsmakers van tevoren plegen aan te nemen. Consequentie voor de modelbouw is dat grote be-

De praktische implicatie van de Lucas-kritiek is dat een door de overheid gegeven impuls aan de economie een veel minder groot effect kan hebben dan van tevoren op grond van het model was voorzien

leidswijzigingen niet binnen de structuur van de bestaande modellen kunnen worden doorgerekend, omdat de gedragsparameters veranderen.

De rol van instituties

In de recente economische theorievorming en -toepassing, en daarmee ook in de macro-economische toekomstverkenningen, probeert men ook in toenemende mate rekening te houden met het belang van instituties (Hazeu, 2007). Instituties zijn ontdekt in de hoofdstroom van het algemeen-economisch onderzoek. Enerzijds kunnen instituties transactiekosten in de economie verlagen. Dit impliceert dat hoewel ze als exogene gegevenheden ogen, op de lange termijn hun opkomst en ondergang ook onder invloed staat van breed gedefinieerde kosten en baten. Erkenning van de betekenis van instituties brengt ook met zich mee dat de veronderstelde werking van bepaalde instrumenten in de economie anders kan uitpakken dan in een denkbeeldige institutieloze wereld. Daarentegen kunnen instituties die zichzelf overleefd hebben, ook juist extra transactiekosten veroorzaken in de economie.

Conclusies

Economische modellen zijn gebaseerd op assumpties en als-dan-redeneringen. Dat maakt ze verifieerbaar, controleerbaar en wetenschappelijk verantwoord. Niettemin zijn er natuurlijk tal van conceptuele voetangels en klemmen bij de verdiscontering van de toekomst in economische modelbouw. De uitkomsten van modellen die zich met de relatief meest nabij gelegen toekomst bezighouden zijn het meest betrouwbaar. Voor economen is de echt lange termijn het meest lastig. Naarmate de voorspellingstermijn langer is, zijn immers de structuurkenmerken van de onderliggende gemodelleerde werkelijkheid een minder hard gegeven. Hiermee heeft de Lucas-kritiek van doen. De bijdrage van Keynes lag bij het beleidsmatig beheersbaar krijgen van de conjunctuurgolf: de cyclus van normaliter zes à zeven jaar. Vanuit die preoccupatie maakte hij zich op zijn eigen manier af van de verre toekomst, getuige zijn beroemde uitspraak: "In the long run we're all dead". Kortom, economen werken veel met de toekomst en toekomstige ontwikkelingen, maar vanuit de economische methode; ze hebben daardoor niet veel gemeen met futuristen.

LITERATUUR

- Fase, M.M.G. (2002) Geld en maatschappij: een les van veertig jaar, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, vol. 24(2), 22-38.
- Hazeu, C.A. (2007) *Institutionele economie. Een optiek op organisatie- en sturingsvraagstukken*, Bussum: Coutinho.
- Lucas, R.E. (1980) Methods and problems in business cycle theory. *Journal of Money, Credit and Banking*, vol. 12(4), 696-715.
- Passenier, J. (1994) *Van planning naar scanning; een halve eeuw planbureau in Nederland*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Schwartz, P. (1991) *The art of the long term view*. London: Century Business.